

Tomasz Lisowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Leksyka Nowego Testamentu Biblii brzeskiej (1563) oraz Biblii Jakuba Wujka (1599) wobec zasobu leksykalnego Słownika polszczyzny XVI wieku

Spośród licznych szesnastowiecznych przekładów biblijnych zwłaszcza dwa, a mianowicie *Biblia brzeska* oraz *Biblia* Jakuba Wujka, odznaczały się dużą siłą oddziaływania społecznego – zarówno w swojej epoce (obydwa przekłady), jak i przez następne stulecia aż do czasów nam współczesnych (zwłaszcza *Biblia* Jakuba Wujka). Wydana w 1563 roku *Biblia brzeska* jest pierwszym polskim przekładem całości Pisma Świętego dokonany przez zespół tłumaczy¹ z języków oryginalnych, co zgodne jest z zasadą przyjętą przez Kościoły protestanckie, którym przyświecała doktrynalna maksyma *sola Scriptura*. Katolicką odpowiedzią na przekład brzeski jest *Biblia* w tłumaczeniu księdza Jakuba Wujka, która ukazała się drukiem w 1599 roku. Jakub Wujek zgodnie z zaleceniami Soboru Trydenckiego dokonał przekładu Pisma Świętego na język polski z łacińskiej *Wulgaty*.

¹ W zespole tłumaczy znaleźli się w charakterze konsultantów dwaj Francuzi, przybyli ze Szwajcarii, Piotr Statorius i Jan Thénau z Bourges, znakomici znawcy problematyki biblijnej i najnowszych dokonań bibliistyki francuskiej. W miarę upływu czasu zespół tłumaczy powiększał się. W jego skład weszli Polacy: Jakub Lubelczyk, autor pierwszego wierszowanego przekładu *Psalterza* (1558), Andrzej Trzeciński, poeta humanista, Szymon Zaczus, Marcin Krowicki, Grzegorz Paweł z Brzezin, teolog i polemista, który w 1562 roku przeszedł na arianizm, oraz Włosi: Franciszek Lismanin, Jerzy Blandrata, Franciszek Stankar, którzy po śmierci Jana Łaskiego doprowadzili do rozłamu w polskim kalwinizmie. Ostatecznie pracę przekładową zakończył zespół w składzie: Jan Lubelczyk, Andrzej Trzeciński, Piotr Statorius, Jan Thénau oraz koordynator prac Jerzy Schomann, który zastąpił na tym stanowisku Grzegorza Orszaka. Protektorat nad pracą tego zespołu, a następnie nad wydaniem Biblii w specjalnie do tego celu przygotowanej drukarni brzeskiej objął Mikołaj Radziwiłł Czarny. I. Kwilecka, *Die Brester Bibel. Kulturgeschichtliche und sprachliche Fragen der Überetzung*, w: *Brester Bibel 1563*, t. 2: *Księgi Nowego Testamentu. Kommentare*, oprac. H. Rothe, F. Scholz, Padeborn–München–Wien–Zürich 2001, s. 1553-1554).

Niniejsza analiza zmierzać będzie do odpowiedzi na pytanie o stosunek zasobu leksykalnego tych dwu szesnastowiecznych tekstów przekładowych wobec leksyki szesnastowiecznej polszczyzny ogólnej. Badania ograniczam do *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej*² i *Biblii* Jakuba Wujka³. W tym celu sporządzone przeze mnie indeksy słownictwa B oraz W porównałem z materiałem leksykalnym wydanych dotychczas tomów *Słownika polszczyzny XVI wieku*⁴. Dążąc do zakreślenia tła porównawczego, dodatkowo materiał leksykalny wydanych dotychczas tomów SPXVI porównuję ze sporządzonymi przeze mnie indeksami słownictwa dwóch już siedemnastowiecznych wydań *Nowego Testamentu*, a mianowicie *Nowego Testamentu gdańskiego*⁵, wydanego przy udziale Daniela Mikołajewskiego⁶, oraz *Nowego Testamentu Biblii gdańskiej*⁷, które to przekłady są do pewnego stopnia zależne od protestanckiej *Biblii brzeskiej*, a nawet od katolickiej *Biblii* Jakuba Wujka⁸. W jakim stopniu zatem dwa przekłady nowotestamentowe – B i W, zredagowane przez ludzi o nieprzeciętnej kompetencji językowej, w zakresie słownictwa odznaczają się oryginalnością na tle leksykalnego zasobu polszczyzny szesnastowiecznej, odzwierciedlonego w SPXVI?

² Korzystam z wydania: *Brester Bibel 1563*, oprac. H. Rothe, F. Scholz, Padeborn–München–Wien–Zürich 2001. Dalej, mając na myśli *Nowy Testament* tego przekładu, będę posługiwał się skrótem B.

³ Korzystam ze skanu wydania z 1599 roku, który udostępniono mi w Bibliotece Uniwersyteckiej UAM w Poznaniu. Dalej, mając na myśli *Nowy Testament* tego przekładu, będę posługiwał się skrótem W.

⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1-32, red. M.R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa 1966-2004 (dalej: SPXVI).

⁵ Korzystam ze skanu wydania z 1606 roku, który udostępniono mi w Bibliotece Uniwersyteckiej UAM w Poznaniu. Dalej, mając na myśli to wydanie, będę posługiwał się skrótem N.

⁶ M. Sipayło, *W sprawie genezy Biblii gdańskiej*, „Reformacja w Polsce” 6, 1934, s. 146-150.

⁷ Korzystam ze skanu wydania z 1632 roku, który udostępniono mi w Bibliotece Uniwersyteckiej UAM w Poznaniu. Dalej, mając na myśli *Nowy Testament Biblii gdańskiej* (1632), będę posługiwał się skrótem G.

⁸ Analiza kwantytatywna leksyki *Nowego Testamentu* zawartego w *Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka (1599) wykazała duże podobieństwo do *Nowego Testamentu gdańskiego* z 1606 roku: „Na uwagę zasługuje fakt dużej zbieżności pod względem kwantytatywnym między protestanckim przekładem *Nowego Testamentu gdańskiego* (1606) i katolickim Jakuba Wujka z 1599 r. Świadczy to o tym, że protestanci, w poszukiwaniu możliwie najwierniejszego wyrażenia w języku polskim przekazu zawartego w Piśmie Świętym, nie wahali się korzystać z przekładu dokonanego z innej, nieakceptowanej przez nich, perspektywy doktrynalnej”. T. Lisowski, *Dwa protestanckie przekłady „Nowego Testamentu” z 1606 i 1632 roku, autorstwa ks. Daniela Mikołajewskiego, wobec „Biblii brzeskiej” i „Biblii” Jakuba Wujka. Wybrane parametry kwantytatywne charakteryzujące leksykę*, w: *Język doświadczenia religijnego*, t. 2, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Szczecin 2009, s. 42.

SPXVI zgodnie z założeniami redaktorów ma dokumentować przeciętny stan szesnastowiecznej leksyki polskiej⁹. Osiągnięciu tego celu służyć ma staranny dobór źródeł, wchodzących w skład kanonu SPXVI. Wśród kryteriów zastosowanych do ich selekcji jest także kryterium objętości konkretnego tekstu, na które zwrócił uwagę Władysław Kuraszkiewicz, prowadząc badania nad prawidłowościami statystycznymi ujawniającymi się w tekstach dawnych¹⁰. Idąc za wskazaniem Kuraszkiewicza, komitet redakcyjny SPXVI zdecydował, by teksty najdłuższe (liczące ponad 300 000 liter) ekscerpować w 20% ich objętości, teksty średniej długości (od 150 000 do 300 000 liter) w 50% ich objętości, a teksty najkrótsze (poniżej 150 000 liter) w całości. W trakcie opracowywania tekstów źródłowych okazało się, że część haseł występujących w ich fragmentach nieobjętych ekscerpcją pozostaje poza siatką haseł. Wprowadzono je do SPXVI jako materiał uzupełniający, jednak nie objęto ich opracowaniem statystycznym, nigdy też ekscerpcji uzupełniającej nie prowadzono systematycznie¹¹. Są również tak zwane hasła klamrowe, poszerzające spektrum leksyki szesnastowiecznej notowanej przez SPXVI¹². Niekiedy, by siatka haseł opracowywana statystycznie była możliwie kompletna, zwiększono odsetek objętości tekstu poddanego ekscerpcji¹³.

W kanonie źródeł SPXVI spośród analizowanych tu tekstów znalazł się jedynie B jako fragment *Biblii brzeskiej* (1563). Jest on podobnie jak inne szesnastowieczne przekłady biblijne, z którymi współtworzył kanon źródeł

⁹ Tak o tym pisała M.R. Mayenowa: „Materiał staraliśmy się wybrać tak, by znalazła się w nim reprezentacja możliwie wszystkich form piśmienniczych: wierszowanych i prozatorskich, dialogowanych i ciągłych, retorycznych, naukowych, narracyjnych itp. Chcieliśmy także w naszym materiale widzieć wypowiedzi o możliwie różnym stopniu literackości i możliwie różnej genezie społecznej: od prywatnej notatki do pieczołowicie wykończonego poematu lub publikowanej mowy. Nie chcieliśmy zaniedbać możliwie pełnej reprezentacji wszystkich dzielnic Polski. Chcieliśmy też w miarę możliwości dobrać materiał tak, by reprezentował pełny chronologiczny rozwój w obrębie opracowywanego stulecia”. M.R. Mayenowa, *Charakterystyka „Słownika”*, w: SPXVI, t. 1, s. VIII. I w innym miejscu: „Słownik zatem jest przede wszystkim *thesaurusem* języka literackiego w najrozmaitszych jego odmianach”. Ibidem, s. IX.

¹⁰ W. Kuraszkiewicz, J. Łukaszewicz, *Ilość różnych wyrazów w zależności od długości tekstu*, „Pamiętnik Literacki” XLII, 1951, s. 168-182; W. Kuraszkiewicz, *Statystyczne badanie słownictwa polskich tekstów XVI wieku*, w: *Z polskich studiów slawistycznych. Prace językoznawcze i etnogenetyczne na IV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Moskwie w 1958 roku*, red. W. Taszycki, Warszawa 1958, s. 240-257; idem, *Uwagi o statystyce w Słowniku*, w: SPXVI, t. 1, s. XIV-XVI.

¹¹ F. Peplowski, *O zasobie leksykalnym „Słownika polszczyzny XVI wieku”*, w: *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi*, red. M. Szymczak, Warszawa 1970, s. 248.

¹² „Jest rzeczą oczywistą, że materiał zawarty w klamrach nie ma żadnej wartości dla statystyki”. M.R. Mayenowa, op.cit., s. XII.

¹³ Ibidem.

SPXVI, tekstem o objętości kwalifikującej go zgodnie z wspomnianymi zasadami redakcyjnymi SPXVI do ekscerpcji wyrывkowej. Siatkę haseł SPXVI, objętą opracowaniem statystycznym, tworzą następujące biblijne teksty przekładowe:

- część pierwsza *Nowego Testamentu* w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1551); tekst opracowany w 20%¹⁴;
- *Biblia* w przekładzie Jana Leopoldy (1561); tekst opracowany w 20%¹⁵;
- *Biblia brzeska* (1563); tekst opracowany w 22%¹⁶;
- *Biblia* w przekładzie Szymona Budnego (1572); tekst opracowany w 20%¹⁷;
- *Nowy Testament* w przekładzie Szymona Budnego (1574); tekst opracowany w 20%¹⁸;
- *Nowy Testament* w przekładzie Jakuba Wujka (1593); tekst opracowany w 100%¹⁹.

Zauważyć trzeba, że poza kanonem źródeł pozostał przekład całości *Biblii* autorstwa Jakuba Wujka, wydany w Krakowie w 1599 roku. Znalazł się on w wykazie tekstów pomocniczych, przeglądanych pod kątem obecności w nich haseł niewystępujących w tekstach kanonu. Z tym zamierzeniem, jak dowodzi lektura cytatów ilustrujących znaczenia haseł uzupełniających w SPXVI, przejrano także fragmenty wymienionych tu biblijnych tekstów przekładowych, które nie podlegały programowej ekscerpcji. Nie mamy jednak żadnych pewnych informacji dotyczących systematyczności tego typu działań redakcyjnych²⁰.

Jak wynika z przeprowadzonej przeze mnie analizy, mimo że B i W są tekstami szesnastowiecznymi, które w większym lub mniejszym stopniu poddane zostały zabiegom redakcyjnym zespołu opracowującego SPXVI, to jednak na tle przeciętnej normy leksykalnej szesnastowiecznej, zawartej w opublikowanych dotychczas tomach SPXVI, wyróżniają się kilkoma osobliwościami leksykalnymi oraz semantycznymi. Zostaną one przedstawione w porządku uwzględniającym poszczególne analizowane przeze mnie teksty przekładowe.

¹⁴ Skrót stosowany w SPXVI: *MurzNT*.

¹⁵ Skrót stosowany w SPXVI: *Leop*.

¹⁶ Skrót stosowany w SPXVI: *BibRadz*.

¹⁷ Skrót stosowany w SPXVI: *BudBib*.

¹⁸ Skrót stosowany w SPXVI: *BudNT*.

¹⁹ Skrót stosowany w SPXVI: *WujNT*.

²⁰ „Proponowane wielokrotnie w dyskusjach sposoby rozszerzania źródeł, polegające na tym, że niektóre teksty zostałyby przejrane systematycznie tylko pod kątem widzenia haseł nie wychwytyanych w opracowanym zasadniczym zespole tekstów mogą być wzięte pod uwagę w ewentualnych suplementach”. M.R. Mayenowa, op.cit., s. XII.

1. Leksemy poświęcone w B, a nieodnotowane w SPXVI

1.1. Leksemy poświęcone w B, będące synonimicznymi wariantami morfologicznymi hasel SPXVI²¹:

a) **huf** (3 razy), gr. *λεγιων*

Mk 5,9

TR²² και επηρωτα αυτον τι σοι ονομα και απεκριθη λεγων **λεγιων** ονομα μοι οτι πολλοι εσμεν

V²³ et interrogabat eum quod tibi nomen est et dicit ei **Legio** nomen mihi est quia multi sumus

B Tedy go pytał: Jako cię zową? A on mu odpowiedział mówiąc: Zową mie **hufem**, abowiem jest nas wiele.

W *wojsko*²⁴, **N** *huf*²⁵, **G** *wojsko*²⁶.

Mk 5,15

TR και ερχονται προς τον ιησουν και θεωρουσιν τον δαιμονιζομενον καθημενον και ιματισμενον και σωφρονουντα τον εσχηκοτα τον **λεγιωνα** και εφοβηθησαν

V et veniunt ad Iesum et vident illum qui a daemonio vexabatur sedentem vestitum et sanae mentis et timuerunt

B A przyszedzsy do Jezusa, patrzyli na onego, który był opętany, iż siedział obleczony, będąc przy dobrym rozumie, a w którym był **huf**.

W –, **N** *huf*²⁷, **G** *wojsko dyjabłow*²⁸.

Lk 8,30

TR επηρωτησεν δε αυτον ο ιησους λεγων τι σοι εστιν ονομα ο δε ειπεν **λεγιων** οτι δαιμονια πολλα εισηλθεν εις αυτον

²¹ Wśród nich znalazły się też derywaty wariantywne od tej samej podstawy słowotwórczej, synonimiczne, różniące się afiksami. Por. M. Białoskórska, *Staropolskie semantyczne dublety słowotwórcze rzeczowników i ich kontynuacje w polszczyźnie XVI oraz XX wieku*, w: *Studia historycznojęzykowe*, t. 1, red. M. Kucala, Z. Krażyńska, Kraków 1994, s. 29-42.

²² Tekst grecki przytaczam za: *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, przeł. R. Popowski, M. Wojciechowski, Warszawa 1995 (dalej: TR).

²³ Tekst łaciński przytaczam za: *Biblia Sacra Latina ex Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. et Clementis VIII*, London 1977 (dalej: V).

²⁴ „I pytał go: Co za imię masz? I rzekł mu: Imię mi **wojsko**: abowiem nas jest wiele”.

²⁵ „I pytał go: Coż za imię masz? I odpowiedział mówiąc: Zowią mię **hufem**, abowiem nas jest wiele”.

²⁶ „Tedy go pytał: Co masz za imię? A on odpowiadając, rzekł: Imię moje jest **wojsko**: abowiem nas jest wiele”.

²⁷ „I przyszedli do Jezusa i widzą onego opętanego, iż siedział obleczony, będąc przy dobrym rozumie, a w którym był on **huf**, i bali się”.

²⁸ „I przyszedli do Jezusa, i ujrzeli onego, który był opętany, i siedział obleczony, będąc przy dobrem baczeniu; onego, mówię, w którym było **wojsko dyjabłow**; i bali się”.

V interrogavit autem illum Iesus dicens quod tibi nomen est at ille dixit **Legio** quia intraverunt daemonia multa in eum

B Pytał go tedy Jezus mówiąc: Które jest twoje imię? A on powiedział **huf**, abowiem wiele diabelstwa wstąpiło było weń.

W wojsko²⁹, **N** hufiec³⁰, **G** wojsko³¹.

Rzeczownik *huf* nie jest poświadczony w SPXVI. W analizowanych tu przekładach nowotestamentowych poza B wystąpił on jeszcze w N (3 razy, w tym w dwu paralelnych wobec B kontekstach). W przytoczonych kontekstach pochodzących z B rzeczownik *huf* jest ekwiwalentem greckiego *λεγιων* (w V odpowiada mu rzeczownik *legio*), oznaczającego ‘jednostka wojskowa licząca w czasach cesarza Augusta około 6000 żołnierzy; o zastępie aniołów; także o szatanie’³². Leksem *huf* jest wariantem morfologicznym odnotowanego w SPXVI rzeczownika *hufiec* 1. ‘wojsk. oddział wojska; poczet, zastęp żołnierzy; szyk’; 2. ‘znaczna liczba ludzi zebranych w jednym miejscu; gromada, grupa, część (także o zwierzętach domowych, dobytku)’ (SPXVI). Synonimia tych dwu rzeczowników ujawnia się z całą wyrazistością, gdy porównamy ekwiwalenty greckiego *λεγιων* w B i N w cytowanym kontekście Łk 8,30. Rzeczownik *hufiec* poświadczony jest zarówno w B, jak i w N.

Leksem *huf* można więc uznać za morfologiczny wariant odnotowanego w SPXVI rzeczownika *hufiec* i przypisać mu jego znaczenie ‘oddział wojska, zastęp żołnierzy’. Redakcja SPXVI nie dołączyła rzeczownika *huf* do listy haseł uzupełniających być może ze względu na jego niejednoznaczny status semantyczno-ontologiczny, który się ujawnia w Mk 5,9; Mk 5,15 oraz Łk 8,30, gdzie greckie *λεγιων* interpretowane może być jako *nomen proprium* szatana, ale także jako *nomen appellativum* w znaczeniu metaforycznym.

Przypomnijmy, że nienotowany w SPXVI rzeczownik *huf* znalazł się w indeksie haseł *Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*³³.

²⁹ „I pytał go Jezus, mówiąc: Jakoć imię? A on powiedział, **Wojsko**: bo wiele czartów weszło było weń”.

³⁰ „I pytał go Jezus, mówiąc: Jakoć imię? A on powiedział: **Hufiec**, abowiem wiele diabelstwa wstąpiło było weń”.

³¹ „I pytał go Jezus, mówiąc: Co masz za imię? A on rzekł: **Wojsko**; abowiem wiele dyabłów wstąpiło było weń”.

³² R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995 (dalej: Sgp).

³³ *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński. Wersja internetowa dostępna pod adresem http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php. Dalej, pisząc o tym słowniku, będę posługiwał się skrótem: SPXVII.

b) **jedynorodny** (2 razy), gr. *μονογενης*

J 1,14

TR και ο λογος σαρχ̄ εγενετο και εσκηνωσεν εν ημιν και εθεασαμεθα την δοξαν αυτου δοξαν ως **μονογενους** παρα πατρος πληρης χαριτος και αληθειας

V et Verbum caro factum est et habitavit in nobis et vidimus gloriam eius gloriam quasi **unigeniti** a Patre plenum gratiae et veritatis

B A Słowo ono Ciałem się stało i przemieszkawało między nami i widzieliśmy chwałę jego, chwałę jako **jedynorodnego** od Ojca, napełnione łaski i prawdy.

W *jednorodzony*³⁴, **N** *jednorodzony*³⁵, **G** *jednorodzony*³⁶.

J 1,18

TR θεον ουδεις εωρακεν ποποτε ο **μονογενης** υιος ο ων εις τον κολπον του πατρος εκεινος εξηγησατο

V Deum nemo vidit umquam **unigenitus** Filius qui est in sinu Patris ipse enarravit

B Żadenci nigdy Boga nie widział, lecz on **jedynorodny** syn, który jest w łonie Ojcowym, ten nam opowiedział.

W *jednorodzony*³⁷, **N** *jednorodzony*³⁸, **G** *jednorodzony*³⁹.

Przymiotnik *jedynorodny* jest ekwiwalentem greckiego *μονογενης* ‘jednorodzony, jedyny’ (Sgp). SPXVI odnotowuje dwa warianty morfologiczne tego przymiotnika: *jednorodny* (69) ‘jedyny (o potomstwie)’ oraz *jednorodzony* (58) ‘jedyny (o potomstwie)’. Ich synonimiczne znaczenie poświadczają konteksty biblijne⁴⁰. Na podstawie przytoczonych kontekstów nowotestamentowych uznać można, że leksem *jedynorodny* jest synonimem leksemów *jednorodny* i *jednorodzony*. SPXVII nie notuje hasła *jedynorodny*.

³⁴ „A Słowo ciałem się stało, i mieszkało między nami (i widzieliśmy chwałę jego, chwałę jako **jednorodzonego** od Ojca) pełne łaski i prawdy”.

³⁵ „A słowo ono ciałem się zstało i mieszkało między nami i widzieliśmy chwałę jego jako **jednorodzonego** od ojca, pełne łaski i prawdy”.

³⁶ „A to Słowo ciałem się stało, i mieszkało między nami, i widzieliśmy chwałę jego, chwałę jako **jednorodzonego** od Ojca, pełne łaski i prawdy”.

³⁷ „Boga żaden nigdy nie widział: **jednorodzony** Syn który jest na łonie Ojcowym, on opowiedział”.

³⁸ „Boga żaden nigdy nie widział, **jednorodny** syn, który jest w łonie ojcowskim, ten nam opowiedział”.

³⁹ „Boga nikt nigdy nie widział: on **jednorodny** syn, który jest w łonie ojcowskim, ten nam opowiedział”.

⁴⁰ *jednorodny*: BudBib 4.Esdr 6,58; WujNT Heb 11,17; WujNT 5 marg.; WujNT Ioann 1,14; BudNT Ioann 3,16; WujNT 1.Ioann 4,9; WujNT Ioann 1,18; *jednorodzony*: WujNT Ioann 3,18; WujNT Ioann 3,16.

c) **niepotwarny** (1 raz), gr. *διαβολος*

1 Tym 3,11

TR γυναικας ωσαντως σεμνας μη **διαβολου** πιστας εν πασι

V mulieres similiter pudicas non **detrahentes** sobrias fideles in omnibus

B Także żony ich niech będą uczciwe, **niepotwarne**, trzeźwe, wierne we wszystkim.

W *obmownica*⁴¹, **N** *niepotwarliwy*⁴², **G** *niepotwarliwy*⁴³.

Leksem *niepotwarny*, ekwiwalent greckiego *διαβολος* (1. ‘oczerniający, obmawiający, oszczerczy’; 2. ‘subst. oszczerca; także diabeł’ – Sgp), jest wariantem morfologicznym notowanego przez SPXVI przymiotnika *niepotwarliwy* (1) ‘nieskłonny do potwarzy, plotek, obmowy’, który jest poświadczony w N i G. Leksem ten znany też jest W (wystąpił w Tyt 2,3⁴⁴). SPXVI potwierdza, że wystąpił on także w *WujNT* w tym właśnie kontekście. SPXVII nie notuje hasła *niepotwarny*.

1.2. Leksemy poświadczone w B, będące derywatami od hasła SPXVI⁴⁵:

a) **potaić się** (1 raz), gr. *λανθανω*

Mk 7,24

TR και εκειθεν αναστας απηλθεν εις τα μεθορια τυρου και σιδωνος και εισελθων εις την οικιαν ουδενα ηθελεν γνωσαι και ουκ ηδυνηθη **λαθειν**

V et inde surgens abiit in fines Tyri et Sidonis et ingressus domum neminem voluit scire et non potuit **latere**

B A tak on wstawszy stamtąd szedł do granic Tyrskich i Sydońskich, a wszedłszy do domu, nie chciał aby o nim kto miał wiedzieć, lecz **się potaić** nie mógł.

W *zataić się*⁴⁶, **N** *zataić się*⁴⁷, **G** *utaić się*⁴⁸.

⁴¹ „Niewiasty także wstydlive, nie **obmownice**, trzeźwe, wierne we wszystkim”.

⁴² „Niewiasty także poważne, **niepotwarliwe**, trzeźwe, wierne we wszystkim”.

⁴³ „Żony także niech mają poważne, **niepotwarliwe**, trzeźwe, wierne we wszystkim”.

⁴⁴ „Także stare niewiasty, w ubierze świętym, **niepotwarliwe**, niewiele wina pijące, na dobre uczące [...]”.

⁴⁵ W B w tej grupie znalazły się tylko czasowniki pochodne utworzone przez dodanie formantu nieciągłego w postaci zaimka *się*.

⁴⁶ „A wstawszy stamtąd odszedł na granice Tyru i Sydonu: a wszedłszy w dom, nie chciał, aby kto wiedział: a **zataić się** nie mógł”.

⁴⁷ „A stamtąd wstawszy, poszedł na pogranicza Tyru i Sydonu, a wszedłszy w dom, nie chciał, aby o nim kto wiedział, lecz **się zataić** nie mógł”.

⁴⁸ „A stamtąd wstawszy, poszedł na granice Tyru i Sydonu, a wszedłszy w dom, nie chciał, aby kto wiedział; lecz **się utaić** nie mógł”.

SPXVI nie notuje czasownika *potaić się*, polskiego ekwiwalentu greckiego *λανθανω* ‘ujść uwagi czyjejs, ukryć się przed kims’ (Sgp). W jego wykazie alfabetycznym znajduje się jedynie hasło odsyłaczowe zawierające czasownik *potaić*, będący podstawą słowotwórczą derywatu *potaić się*, utworzonego morfemem nieciągłym *się*. Hasło to odsyła do imiesłowu *potajony*, którego znaczenie definiuje się jako ‘ukryty, nie uzewnętrzniający się’. Na podstawie tych danych oraz kontekstu nowotestamentowego B czasownikowi *potaić się* można przypisać szesnastowieczne znaczenie ‘ukryć się, nie uzewnętrzniać się’. SPXVII nie notuje hasła *potaić się*.

b) *przepasować się* (1 raz), gr. ζωννυμι

J 21,18

TR αμην αμην λεγω σοι οτε ης νεωτερος εξωννυες σεαυτον και περιεπαταις οπου ηθελες οταν δε γηρασης εκτενεις τας χειρας σου και αλλος σε ζωσει και οισει οπου ου θελεις

V amen amen dico tibi cum esses iunior **cingebas** te et ambulabas ubi volebas cum autem senueris extendes manus tuas et alius te cinget et ducet quo non vis

B Zaprawdę, zaprawdę powiadam tobie: Gdyś młodszym był, **przepasowałeś się** i chodziłeś, kędyś chciał. Lecz gdy się zstarzejesz, rościągniesz ręce twe, a inny cię opasze i przyniesie, gdzie nie będziesz chciał.

W *opasować się*⁴⁹, **N** *opasować się*⁵⁰, **G** *opasywać się*⁵¹.

Czasownik *przepasować się* jest derywatem od czasownika *przepasować*, który notuje SPXVI – *przepasować* (7) 1. ‘przewiązywać wokół czegoś’; a) ‘przewiązywać wokół pasa i bioder; przewiązywać szatę pasem’; 2. ‘stanowić to, co opasuje’. Grecki leksem ζωννυμι w *Nowym Testamencie* oznacza ‘opasywać; opasywać się’ (Sgp). Kontekst nowotestamentowy pozwala uznać, że *przepasować się* oznaczało w XVI wieku ‘przewiązywać sobie szatę pasem’. SPXVII nie notuje hasła *przepasować się*.

⁴⁹ „Zaprawdę, zaprawdę powiadam tobie: Gdyś był młodszym, **opasowałeś się**, i chodziłeś kędyś chciał? lecz gdy się starzejesz, wyciągniesz ręce twe, a inny cię opasze, i poprowadzi gdzie ty nie chcesz”.

⁵⁰ „Zaprawdę, zaprawdę powiadam tobie, gdyś młodszym był, **opasowałeś się** i chodziłeś, kędyś chciał, lecz gdy się zstarzejesz, wyciągniesz ręce twe, a inny cię opasze i przeniesie, gdziebyś nie chciał”.

⁵¹ „Zaprawdę, zaprawdę powiadam tobie: Gdyś był młodszym, **opasywałeś się** i chodziłeś, kędyś chciał; lecz gdy się zstarzejesz, wyciągniesz ręce twoje, a inny cię opasze i poprowadzi, gdzie byś nie chciał”.

1.3. Leksemy poświadczane w B, będące formami fleksyjnymi hasel SPXVI:

a) **gardzony** (1 raz), gr. *παραθεωρομαι*

Dz 6,1

TR εν δε ταις ημεραις ταυταις πληθυνοντων των μαθητων εγενετο γογγυσμος των ελληνιστων προς τους εβραιους οτι **παραθεωρουντο** εν τη διακονια τη καθημερινη αι χηραι αυτων

V in diebus autem illis crescente numero discipulorum factus est murmur Graecorum adversus Hebraeos eo quod **dispicerentur** in ministerio cotidiano viduae eorum

B Za onych czasów, gdy się przymnażało pocztu Apostołów, wszczęło się szemranie Greków przeciw Żydom, iż w posługowaniu powszednim były **gardzone** wdowy ich.

W *pogardzony*⁵², **N** *pogardzany*⁵³, **G** *zaniedbywany*⁵⁴.

Imiesłów *gardzony* jest formą fleksyjną odnotowanego w SPXVI czasownika *gardzić* ‘lekceważyć, mieć za nic, nisko cenić; nie dbać, odrzucać, nie chcieć [w zależności od kontekstów ma odcień dodatni lub ujemny]’. Jednak przytoczony kontekst biblijny wskazuje na odcień znaczeniowy ‘zaniedbywany’, nieuwzględniony w definicji szesnastowiecznego czasownika *gardzić*. Takie znaczenie ma także grecki czasownik, którego ekwiwalentem jest *gardzony*. A mianowicie *παραθεωρομαι* oznacza ‘być przeoczonym, być zaniedbywanym, być pomijanym’ (Sgp). Taką właśnie wartość semantyczną przekazuje G, w której pojawia się w tym kontekście do dziś używany imiesłów *zaniedbywany*. SPXVII notuje hasło *gardzić*, w którego skład wchodzi imiesłów *gardzony*.

b) **nalewany** (1 raz), gr. *κεραυνυμι*

Ap 14,10

TR και αυτος πιεται εκ του οινου του θυμου του θεου του **κεκερασμενου** ακρατου εν τω ποτηριω της οργης αυτου και βασανισθησεται εν πυρι και θειω ενωπιον των αγιων αγγελων και ενωπιον του αρνιου

⁵² „A we dni one gdy rosła liczba uczniów, stało się szemranie Greków przeciw Żydom, iż w posługowaniu powszednim, były **pogardzone** wdowy ich”.

⁵³ „A we dni one, gdy się przymnażało uczniów, wszczęło się szemranie Greków przeciwko Żydom, iż w posługowaniu powszednim były **pogardzane** wdowy ich”.

⁵⁴ „A w oneż dni, gdy się przymnażało uczniów, wszczęło się szemranie Greków przeciwko Żydom, iż były **zaniedbywane** w posługiwaniu powszednim wdowy ich”.

V et hic bibet de vino irae Dei qui **mixtus** est mero in calice irae ipsius et cruciabitur igne et sulphure in conspectu angelorum sanctorum et ante conspectum agni

B Napije się też ten wina gniewu Bożego, owszem szczerego **nalewanego** w kubku gniewu jego i będzie męczon ogniem i siarką przed Anioły świętymi i przed Barankiem.

W *zmieszany*⁵⁵, **N** *zamieszany*⁵⁶, **G** *nalany*⁵⁷.

Grecki czasownik *κεραιννυμι*, którego ekwiwalentem w B jest imiesłów *nalewany*, oznacza ‘mieszać coś, zwykle o przygotowywaniu wina do picia przez rozcieńczanie go wodą; stąd możliwe: przygotowywać do picia’ (Sgp). W przytoczonym kontekście użyty jest on w wypowiedzeniu metaforycznym. Dlatego też jego kontekstowe znaczenie może być wieloznaczne, co prowadzi do dwu różnych interpretacji semantycznych – B i G wprowadzają tu imiesłowy pochodzące od czasowników *nalewać* bądź *naląć*, natomiast W, idąc za V, imiesłów od czasownika *zmieszać*. Ta ścieżka interpretacyjna znaczenia greckiego *κεραιννυμι* znajduje odzwierciedlenie w tłumaczonym z greki N, w którym wystąpił imiesłów od *zamieszać*. Notowane w SPXVI znaczenia fundującego imiesłów *nalewany* polisemicznego czasownika *nalewać* (54) 1. ‘lejąc, napełniać naczynie płynem, najczęściej alkoholem’; 2. ‘lać, polewać’ – są nieadekwatne w stosunku do sensu ujawniającego się w cytowanym kontekście biblijnym ‘o winie: poprzez zmieszanie z wodą, przygotować do picia’. SPXVII notuje hasło *nalewać*, w skład którego wchodzi imiesłów *nalewany*.

c) **oczyszciany** (1 raz), gr. *καθαριζω*

Heb 9,22

TR και σχεδον εν αιματι παντα **καθαριζεται** κατα τον νομον και χωρις αιματεκχυσιας ου γινεται αφεσις

V et omnia paene in sanguine **mundantur** secundum legem et sine sanguinis fusione non fit remissio

⁵⁵ „I on pić będzie z wina gniewu Bożego, które **zmieszane** jest z szczerem winem, w kubku gniewu jego: i będzie męczon ogniem i siarką przed oczyma aniołów świętych, i przed oczyma Baranka”.

⁵⁶ „I on pić będzie z wina zapalczywości Bożej, z wina czystego, **zamieszanego** w kubku gniewu jego, i będzie męczon w ogniu i siarce przed oblicznością aniołów świętych i przed oblicznością Baranka”.

⁵⁷ „I ten pić będzie z wina gniewu Bożego, z wina szczerego i **nalanego** w kielich gniewu jego i będzie męczony w ogniu i siarce przed oblicznością Aniołów świętych i przed oblicznością Baranka”.

B A wszystkie rzeczy niemal według zakonu bywają **oczyściane**, a bez rozlania krwi nie stawa się odpuszczenie.

W *oczyścion*⁵⁸, **N** *oczyścion*⁵⁹, **G** *oczyścion*⁶⁰.

Imiesłów *oczyściany* jest formą fleksyjną czasownika *oczyścić* (129) 1. ‘usuwać brud, zanieczyszczenia, to, co zbyteczne lub szkodliwe, sprzątać, że coś staje się czyste’; 2. ‘uwalniać od zła moralnego, grzechu i kary za grzech’; 3. ‘uwalniać od zarzutów’. Kontekst, w którym imiesłów *oczyściany* pojawił się w B jako ekwiwalent greckiego *καθαρίζω* ‘zrobić czystym, oczyszczać, czyścić’ (Sgp), pozwala zdefiniować *oczyściany* jako ‘uwalniany od zła moralnego, grzechu i kary za grzech’. SPXVII notuje hasło *oczyszczać*, w którego skład wchodzi imiesłów *oczyszczany* (wariant fonetyczny formy *oczyściany*).

d) **pochłanian** (1 raz), gr. *καταπινω*

2Kor 2,7

TR ὥστε τουναντιον μαλλον υμας χαρισασθαι και παρακαλεσαι μηπως τη περισσοτερα λυπη **καταποθη** ο τοιουτος

V ita ut e contra magis donetis et consolemini ne forte abundantiori tristitia **absorbatur** qui eiusmodi est

B Tak iżbyście wy mu daleko więcej odpuścić mieli i cieszyć go, by snadź zbytnim smutkiem nie był **pochłanian** takowy.

W *pożarty*⁶¹, **N** *pożarty*⁶², **G** *pożrzeć*⁶³.

Czasownik *pochłaniać* ‘wciągać w siebie’, od którego imiesłów *pochłanian* pochodzi, SPXVI odnotowuje ze źródeł uzupełniających. Greckie *καταπινω* oznacza ‘wypijać, połykać, pochłaniać, wchłaniać, pożerać coś’ (Sgp). Przytoczone konteksty wskazują, że tłumacze pozostałych przekładów, w których ekwiwalentem greckiego leksemu *καταπινω* jest czasownik *pożreć* lub imiesłów od niego pochodzący *pożarty*, odmiennie zinterpretowali ten po-

⁵⁸ „A niemal wszystko we krwi według zakonu bywa **oczyściono**, a bez rozlania krwi nie bywa odpuszczenie”.

⁵⁹ „A niemal wszystko we krwi według zakonu bywa **oczyściono**, a bez rozlania krwi nie bywa odpuszczenie”.

⁶⁰ „A niemal wszystko według zakonu krwią **oczyszczone** bywa, a bez rozlania krwi nie bywa odpuszczenie grzechów”.

⁶¹ „Tak iż przeciwnym obyczajem raczej darować macie i cieszyć, by śnać zbytnim smutkiem, który takowy jest, **pożart** nie był”.

⁶² „Tak iż przeciwnym obyczajem więcej wy mielibyście mu darować i pocieszyć, by snadź zbytnim smutkiem nie był **pożart** takowy”.

⁶³ „Tak iż przeciwnym obyczajem, inaczej byście mu odpuścić mieli i onego pocieszyć, by śnać zbytni smutek takiego nie **pożart**”.

lisemiczny czasownik grecki. Na tym tle B jest odosobniony w swoim wybo-
rze. SPXVII nie notuje hasła *pochłaniać* ani *pochłanian*.

e) **przekazany** (1 raz), gr. *εγκοπτω*

1P 3,7

TR οι ανδρες ομοιως συνοικουντες κατα γνωσιν ως ασθενεστερω σκευει τω
γυναικειω απονεμοντες τιμην ως και συγκληρονομοι χαριτος ζωης εις το μη
εγκοπτεσθαι τας προσευχας υμων

V viri similiter cohabitantes secundum scientiam quasi infirmiori vaso muliebri
inpertientes honorem tamquam et coheredibus gratiae vitae uti ne **inpediantur**
orationes vestrae

B Także mężowie niech z nimi mieszkają jako należy rozumnym, wyrządzając
cześć niewieście jako naczyniu mdlejszemu i jako społeczni dziedzicy łaski żywo-
ta, aby modlitwy wasze nie były **przekazane**.

W *przeszkadzać*⁶⁴, **N** *przeszkadzanie*⁶⁵, **G** *przerywać się*⁶⁶.

Imiesłów *przekazany* pochodzi od licznie poświadczonego w XVI wieku
czasownika *przekazać* (182) 1. ‘przeszkadzać albo być przeszkodą, zawadzać;
utrudniać; szkodzić’; 2. ‘naruszać, psuć, niweczyć’. Jak zaświadcza przyto-
czony tu kontekst (greckie *εγκοπτω* oznacza ‘przeszkadzać, stawiać przesko-
dę; pass. doznawać przeszkód’ – Sgp) jego znaczenie pozostaje w relacji do
2. znaczenia czasownika, a więc można go definiować jako ‘naruszany, psuty,
niweczony’. SPXVII notuje hasło *przekazać*, w którego skład wchodzi imie-
słów *przekazany*.

2. Leksemy poświadczone w W, a nieodnotowane w SPXVI

2.1. Leksemy poświadczone w W, będące synonimicznymi wariantami
morfologicznymi haseł SPXVI:

a) **barbarzyn** (4 razy), gr. *βαρβαρος*

Rz 1,14

TR ελλησιν τε και **βαρβαροις** σοφοις τε και ανοητοις οφειλετης ειμι

V Graecis ac **barbaris** sapientibus et insipientibus debitor sum

⁶⁴ „Także mężowie społ mieszkając wedle umiejętności, jako słabszemu naczyniu niewie-
ściemu wyrządzając uczciwość, jako też spolnym dziedziczkami łaski żywota: aby się nie **prze-
szkadzało** modlitwam waszym”.

⁶⁵ „Także mężowie niech z nimi mieszkają wedle umiejętności, wyrządzając cześć jako
mdlejszemu naczyniu niewieściemu, jako też społdziedzicy łaski żywota, aby modlitwy wasze
nie były **przeszkadzane**”.

⁶⁶ „Także i wy, mężowie! mieszkajcie z nimi umiejętnie, a jako mdlejszemu naczyniu
niewieściemu oddawajcie uczciwość, jako też społdziedzicom łaski żywota, aby **się** modlitwy
wasze nie **przerywały**”.

W Grekom i **barbarzynom**, mądrym i niemądrym jestem powinien.
B *prości ludzie*⁶⁷, **N** *gruby naród*⁶⁸, **G** *gruby naród*⁶⁹.

1Kor 14,11

TR εαν ουν μη ειδω την δυναμιν της φωνης εσομαι τω λαλουντι **βαρβαρος** και ο λαλων εν εμοι **βαρβαρος**

V si ergo nesciero virtutem vocis ero ei cui loquor **barbarus** et qui loquitur mihi **barbarus**

W Jeśli bych tedy nie wiedział, co znaczy głos, będę temu, któremu mówię, **barbarzynem**, a który mówi mnie, **barbarzynem**.

B *człowiek obcego języka*⁷⁰, **N** *(człowiek) obcego języka*⁷¹, **G** *cudzoziemiec*⁷².

Kol 3,11

TR οπου ουκ ενι ελλην και ιουδαιος περιτομη και ακροβυστια **βαρβαρος** σκυθης δουλος ελευθερος αλλα τα παντα και εν πασιν χριστος

V ubi non est gentilis et Iudaeus circumcisio et praeputium **barbarus** et Scythia servus et liber sed omnia et in omnibus Christus

W Gdzie nie masz poganina i Żyda, obrzezania i odrzezku, **barbarzyna** i Tatarzyna, niewolnika i wolnego: ale wszystko i we wszech Chrystus.

B *człowiek prosty*⁷³, **N** *człowiek gruby*⁷⁴, **G** *cudzoziemiec*⁷⁵.

Rzeczownik *barbarzyn* jest spolonizowanym wariantem morfologicznym notowanego przez SPXVI, genetycznie greckiego (nowotestamentowe znaczenia *βαρβαρος*: ‘o ludziach mówiących niezrozumiałym językiem: barbarzyński, obcy; subst. barbarzyńca, obcokrajowiec’ – Sgp), przejętego z łaciny rzeczownika *barbarus* (9) 1. ‘w starożytności człowiek nie należący do cywilizacji grecko-rzymskiej, barbarzyńca, cudzoziemiec’ *WujNT Act* 28,1; 2. ‘nie

⁶⁷ „I Grekom, i **prostym ludziom**, i mądrym, i głupim powinien jestem”.

⁶⁸ „I Grekom, i **grubym narodom**, i mądrym i głupim jestem powinien”.

⁶⁹ „I Grekom, i **grubym narodom**, i mądrym, i głupim jestem dłużnikiem”.

⁷⁰ „Jeśli bych tedy nie wiedział, co znaczy głos, będę **obcego języka człowiekiem**; a ten, który mówi, będzie też u mnie **obcego języka człowiekiem**”.

⁷¹ „Jeśli bych tedy nie wiedział mocy głosowej, będę temu, który mówi, **obcego języka człowiekiem**, a ten, co mówi, będzie u mnie **obcego języka**”.

⁷² „Jeźlibym tedy nie znał mocy głosu, będę temu, który mówi, **cudzoziemcem**; a ten, co mówi, będzie mi także **cudzoziemcem**”.

⁷³ „Gdzie nie masz Greka i Żyda, obrzezania i nieobrzezki, **człowieka prostego**, Tatarzyna, niewolnika, wolnego, ale wszystko i we wszech Krystus”.

⁷⁴ „Gdzie nie masz Greka i Żyda, obrzezania i nieobrzezkiej, **człowieka grubego** i Tatarzyna, niewolnika i wolnego, ale wszystko i we wszystkim Chrystus”.

⁷⁵ „Gdzie nie masz Greka i Żyda, obrzezki i nieobrzezki, **cudzoziemca** i Tatarzyna, niewolnika i wolnego; ale wszystko i we wszystkich Chrystus”.

mający kultury, nieokrzesany; poganin’; 3. ‘n-pers’. SPXVI jako hasło odsyłaczowe notuje ponadto rzeczownik *barbarzyniec*. Zarówno w przytoczonych kontekstach biblijnych, jak i w całości tekstu żaden z pozostałych analizowanych tu przekładów biblijnych nie przywołuje jednak tych szesnastowiecznych wariantów morfologicznych rzeczownika *barbarzyn*. SPXVII nie notuje hasła *barbarzyn*.

2.2. Leksemy poświadczone w W, będące derywatami od hasel SPXVI:

a) *pomorze* (1 raz), gr. *παραλιος*

Lk 6,17

TR και καταβας μετ αυτων εστη επι τοπου πεδινου και οχλος μαθητων αυτου και πληθος πολυ του λαου απο πασης της ιουδαιας και ιερουσαλημ και της **παραλιου** τυρου και σιδωνος

V et descendens cum illis stetit in loco campestri et turba discipulorum eius et multitudo copiosa plebis ab omni Iudaea et Hierusalem et maritimae Tyri et Sidonis

W A zszedłszy z nimi, stanął w polu i rzesza uczniów jego, i mnóstwo wielkie ludu ze wszytkiej Żydowskiej ziemie i z Jeruzalem, i z pomorza, i Tyru, i Sydonu.

B *krainy pomorskie*⁷⁶, **N** *kraj pomorski*⁷⁷, **G** *kraj pomorski*⁷⁸.

Występujący w cytowanym kontekście biblijnym grecki leksem *παραλιος*, którego odpowiednikiem jest łacińskie *maritima*, oznacza ‘nadmorski, leżący nad morzem; subst. kraina nadmorska, leżąca nad morzem’ (Sgp). Jakub Wujek jako ekwiwalent leksemu tekstu wyjściowego przywołuje rzeczownik *pomorze*, podczas gdy pozostali tłumacze uwzględnianych tu przekładów nowotestamentowych greckie *παραλιος* oddają za pomocą połączenia wyrazowego *krainy pomorskie* (B) lub *kraj pomorski* (N, G), które to połączenie występuje także we wcześniejszym *WujNT*, będącym tekstem źródłowym SPXVI. Rzeczownik *pomorze* jest derywatem od wyrażenia przyimkowego *po morzu*. W cytowanym kontekście *pomorze* pełni funkcję *nomen appellativum*. Znać ono może ‘teren, obszar, kraj w bezpośredniej bliskości morza’. Być może lek-

⁷⁶ „Potym zstąpił z nimi, a stanął na równinie w polu, i poczet zwolenników jego i wielkie mnóstwo ludu ze wszytkiego Judy i z Jeruzalem i z **krain pomorskich** i z Tyru i z Sydonu, co się schodzili, aby go słuchali i byli uzdrowionymi od niemocy swych”.

⁷⁷ „I zszedł z nimi, stanął na równinie w polu i rzeszą uczniów jego i wielkie mnóstwo ludu ze wszytkiej judzkiej ziemie i z Jeruzalem i z **kraju pomorskiego** Tyru i Sydonu, którzy byli przyszli, aby go słuchali, i byli uleczeni od niemocy swych”.

⁷⁸ „A zstąpiwszy z nimi stanął na miejscu pola równego, i gromada uczniów jego, i wielkie mnóstwo ludu ze wszytkiej Judzkiej ziemie, i z Jeruzalem, i z **kraju pomorskiego**, leżącego przy Tyrze i Sydonie, którzy byli przyszli, aby go słuchali, i byli uzdrowieni od chorób swoich”.

sem *pomorze* nie został hasłem w SPXVI ze względu na skojarzenie z krainą geograficzną *Pomorze*, która jest derywowana od *pomorze* w funkcji *nomen proprium*. Jak wiadomo, SPXVI nie odnotowuje rzeczowników, które w materiałach źródłowych występują wyłącznie w funkcji *nomen proprium*⁷⁹. SPXVII notuje hasło *pomorze*.

2.3. Leksemy poświęcone w W, niebędące wariantami morfologicznymi hasel SPXVI:

a) **afryk** (1 raz), gr. *λιβα* oraz **kor** (1 raz), gr. *χωρος*

Dz 27,12

TR ανευθετου δε του λιμενος υπαρχοντος προς παραχειμασιαν οι πλειους εθεντο βουλην αναχθηναι κακειθεν ειπως δυναιντο κατανησαντες εις φοινικα παραχειμασαι λιμενα της κρητης βλεποντα κατα **λιβα** και κατα **χωρον**

V et cum aptus portus non esset ad hiemandum plurimi statuerunt consilium navigare inde si quo modo possent devenientes Phoenice hiemare portum Cretae respicientem ad **africum** et ad **chorum**

W A gdy nie było portu sposobnego ku zimowaniu, wiele ich radziło puścić się stamtąd, jeśli by jako mogli, przybywszy do Feniki, zimować u portu Kretskiego, który leży ku **afrykowi** i **korowi**⁸⁰.

B wiatr z strony południa i zachodu⁸¹, **N** południe, zachód⁸², **G** wiatr południowy i zachodni⁸³.

Rzeczownik *afryk* jest ekwiwalentem łacińskiego *africus* (któremu w grece odpowiada *λιβα*), czyli nazwy wiatru południowo-zachodniego, natomiast rzeczownik *kor* jest ekwiwalentem łacińskiego *chorus* (któremu w grece odpowiada *χωρος*), czyli nazwy wiatru północno-zachodniego. Są to nazwy realiów znanych żeglarzom przemierzającym Morze Śródziemne, a więc oddalonych

⁷⁹ M.R. Mayenowa, op.cit., s. X.

⁸⁰ W wydaniu *Nowego Testamentu* w przekładzie Jakuba Wujka z 1593 roku ekwiwalentami łac. *africus* i *chorus* są *południe* i *zachód*: „A gdy nie było portu sposobnego ku zimowaniu, wiele ich radziło puścić się stamtąd, jeśli by jako mogli, przybywszy do Feniki, zimować u portu Kretskiego, który leży ku **południowi** i **zachodu**”.

⁸¹ „I gdyż nie było portu słusznego ku zimowaniu, tedy ich wiele radzili, żeby się też i stamtąd puścili, kosztując jeśli by jako mogli przepawić się ku Fenice, zimować, który jest port w Krecie, leżąc ku **wiatru z strony południa i zachodu**”.

⁸² „A gdy nie było portu sposobnego ku zimowaniu, wiele ich radę dawało puścić się i stamtąd, owaby jakożkolwiek mogli, przepawiwszy się ku Fenicjej, przezimować u portu kretskiego, który leży ku **południowi** i ku **zachodu**”.

⁸³ „A gdy nie było portu sposobnego ku zimowaniu, wiele ich radę dawało puścić się stamtąd, owaby jakożkolwiek mogli przepawiwszy się do Fenicyi, przezimować u portu Kretskiego, który leży między **wiatrem południowym i zachodnim**”.

od polskiego czytelnika szesnastowiecznego w czasie i w przestrzeni. Jakub Wujek zdecydował się wprowadzić do swojego przekładu latynizmy, zbliżając się tym samym do techniki tłumaczeniowej *verbum a verbo*. W pozostałych przekładach mamy do czynienia z substytucją semantyczną, z oddaniem sensu jednostki leksykalnej oryginału, przy jednoczesnej rezygnacji z wyróżniania leksykalnego obcych polskiemu czytelnikowi realiów, czyli z techniką, którą współczesna translatoologia biblijna nazywa przekładem dynamicznym⁸⁴. *Afryk* i *kor* jako nazwy wiatrów pozostają na granicy nazw pospolitych i nazw własnych. Być może dlatego redakcja SPXVI ich nie odnotowuje, aczkolwiek w SPXVI znalazła się mimo to inna nazwa wiatru śródziemnomorskiego, a mianowicie *euroklidon* ‘wiatr północno-zachodni’. SPXVII notuje hasła *afryk* i *kor*.

Komitet redakcyjny SPXVI mimo dysponowania ponad ośmiomilionową kartoteką nigdy nie deklarował, że obejmuje ona absolutną pełnię słownictwa szesnastowiecznej polszczyzny⁸⁵. Przeprowadzona analiza uzasadnia ten umiarkowany sceptycyzm. Zestawienie listy haseł dwu szesnastowiecznych przekładów nowotestamentowych – B i W – z indeksem haseł odnotowanych w dotychczas opublikowanych tomach SPXVI pozwoliło wskazać na 14 leksemów pochodzących z B i W, nieznanych SPXVI. Ich przegląd dowodzi, że przeważają tu leksemy współrzdzenne z hasłami SPXVI – jest ich w sumie 12. Są wśród nich, po pierwsze, warianty morfologiczne haseł SPXVI – 4 leksemy: *huf* (B), *jedynorodny* (B), *niepotworny* (B), *barbarzyn* (W); po drugie, derywaty od haseł SPXVI – 3 leksemy: *potaić się* (B), *przepasować się* (B), *pomorze* (W).

Drugą liczną grupę stanowią te leksemy wynotowane z analizowanych przekładów nowotestamentowych, które są formami gramatycznymi, uznawanymi według zasad redakcyjnych SPXVI za odrębne hasła, pochodzącymi od haseł SPXVI. Takich leksemów jest 5: *gardzony* (B), *nalewany* (B), *oczyściany* (B), *pochłanian* (B), *przekazany* (B). Imiesłowy te, będące regularnymi formami gramatycznymi od notowanych przez SPXVI czasowników, uznać należy za hasła słownikowe potencjalne, wynikające z produktywności systemu ówczesnej polszczyzny. W świetle tego na podkreślenie zasługuje fakt, że niektóre z nich w przywołanych kontekstach nowotestamentowych mają znaczenie odbiegające od znaczenia ich podstawowej formy gramatycznej (zob. *gardzony*, *nalewany*). Tym samym wykazują leksykalno-semantyczną niezależność od słownikowych haseł czasownikowych.

⁸⁴ E. Nida, *Zasady przekładu na przykładzie tłumaczenia Biblii*, „Pamiętnik Literacki” LXXII, 1981, s. 323-342.

⁸⁵ F. Peplowski, op.cit., s. 252.

Trzecią, najmniej liczną grupę stanowią leksemy niebędące wariantami morfologicznymi haseł SPXVI – 2 leksemy. Są to wyrazy obcego pochodzenia⁸⁶: *afryk*, *kor*.

Większość wszystkich pochodzących z B i W leksemów niepoświadczonych w SPXVI odznacza się jednostkowym użyciem (wyjątek stanowią: *barbarzyn* – 4 użycia, *huf* – 3 użycia, *jedynorodny* – 2 użycia).

Zdecydowana większość nieznanych SPXVI leksemów pochodzi z B (10 leksemów), który jest częścią *BibRadz*, tekstu wchodzącego w skład kanonu źródeł SPXVI, ekscerpowanego w 22%. Zdecydowanie mniej tego typu leksemów znalazło się w W (4 leksemy). Nie może to dziwić, jeśli pamiętać będziemy, że W jest późniejszą redakcją *WujNT*, tekstu źródłowego SPXVI, ekscerpowanego w 100%. To dowodzi, że różnice leksykalne między *WujNT* a W są niewielkie.

Leksemy niepoświadczone w SPXVI stanowią, jeśli chodzi o te wynotowane z B, 0,2% wszystkich haseł tego tekstu i niespełna 0,01% wszystkich ich użyc w tym tekście; jeśli chodzi o te wynotowane z W – 0,07% wszystkich haseł tego tekstu i 0,005% wszystkich ich użyc w tym tekście⁸⁷. Leksemy niepoświadczone w SPXVI i te pochodzące z B oraz z W pozostają w proporcji 0,05% w stosunku do wszystkich haseł objętych statystyką w wydanych dotychczas tomach SPXVI i 0,0005% w stosunku do łącznej liczby ich użyc⁸⁸.

Wszystkie te spostrzeżenia pozwalają stwierdzić, że leksemy pochodzące z B i W, nienotowane w SPXVI znajdują się na marginesie przeciętnego zasobu leksykalnego szesnastowiecznej polszczyzny. Osiem z nich jednak – *huf*, *pomorze*, *gardzony* (*gardzić*), *nalewany* (*nalewać*), *oczyszciany* (*oczyszczać*), *przekazany* (*przekazać*), *afryk*, *kor* – odnotowano w indeksie haseł SPXVII.

⁸⁶ Zdecydowanie dużo więcej leksemów nienotowanych przez SPXVI o obcej genezie znalazło się w innym tekście pozostającym poza kanonem źródeł SPXVI, a mianowicie w *Dziesięciorocznej powieści* Andrzeja Rymszy (1588): „W utworze pojawiło się 37 wyrazów – haseł pochodzenia ruskiego [...]. Z tej liczby 20 haseł [...] użytych zostało również przez innych pisarzy XVI wieku i w źródłach wcześniejszych, 9 wyrazów w XVI wieku wystąpiło tylko u Rymszy, ale są poświadczone w wiekach późniejszych, zaś 6 wyrazów [...] na gruncie polszczyzny ma poświadczenie tylko w utworze Rymszy [...]”. A. Pihan, *Leksykalne wpływy wschodniosłowiańskie w języku „Dziesięciorocznej powieści” Andrzeja Rymszy (1585 r.)*, „Studia Polonistyczne” VI, 1979, s. 108.

⁸⁷ Dane pozwalające na takie obliczenia czerpię z: T. Lisowski, *Dwa protestanckie przekłady Nowego Testamentu z 1606 i 1632 roku...*

⁸⁸ Dane pozwalające na takie obliczenia czerpię z: T. Lisowski, *Rzeczownikowe hapaks legomena swoiste „Nowego Testamentu” „Biblii gdańskiej” (1632) – tradycja i nowoczesność. Ujęcie statystyczne*, w: *Tradycja a nowoczesność. Materiały z konferencji 14-16 maja 2007 r.*, red. E. Woźniak, Łódź 2007, s. 90.

Są więc one w pewnym sensie zwiastunami przeobrażeń leksyki polskiej już następnego stulecia⁸⁹.

Tomasz Lisowski

The Vocabulary of the *New Testament of Brześć Bible* (1563) and the *Bible* by Jakub Wujek (1599) as Compared with Lexical Resources of the *Dictionary of the Polish Language of the 16th Century*

The analysis presented in the paper consists in juxtaposition of the listing of the entries from the *New Testament of Brześć Bible* (1563) and the *New Testament of the Bible of Jakub Wujek* (1599), two sixteen-century translations of the Bible, distinguished by their great social influence, with the index of the entries of hitherto published volumes of the *Dictionary of the Polish Language of the 16th Century*, the wordbook which presents the condition of the vocabulary of the sixteen-century Polish. The two biblical translations provided 14 lexemes unrecorded as entries in the *Dictionary*.

Firstly, there are morphological variants among them of the entries of the *Dictionary* – 4 lexemes, (e.g., *huf*); secondly, derivatives from the entries of the *Dictionary* – 3 lexemes (e.g., *potaić się*); thirdly, the lexemes being grammatical forms stemming from the entries in the *Dictionary* – 5 lexemes (e.g., *gardzony*), the meaning of some of them departs from the meaning of their basic grammatical form; fourthly, the lexemes which are not morphological variants of the entries of the *Dictionary* – 2 lexemes of foreign origin (e.g., *afryk*).

All of the mentioned lexemes are marginal with respect to typical lexical resources of the sixteenth-century Polish. Some of them, however, (e.g., *pomorze*), became popular in the seventeenth-century Polish, which attests to the transformations of the Polish lexis in that century.

⁸⁹ „Tymczasem zarówno opracowania języka różnych ówczesnych autorów (np. W. Chrościńskiego, J. Gawińskiego, A. Gdacjusza, S. Twardowskiego), jak i dane przytoczone we Wstępie świadczą, jak głębokie i różnorodne, ilościowe i jakościowe, zmiany zaszły w zasobie leksykalnym polszczyzny siedemnasto- i osiemnastowiecznej w stosunku do epoki poprzedniej. I tak np. porównanie zasobu leksykalnego *Pamiętników* Paska (po wyłączeniu hasel onomastycznych i derywowanych od nich przymiotników) z już opublikowanymi tomami i kartoteką SPXVI przekonuje, iż około 18% leksemów [...] to słownictwo nowe”. W.R. Rzepka, *Przedmowa*, w: *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku. Zeszyt próbny*, oprac. zespół Pracowni Historii Języka Polskiego XVII/XVIII w. pod kierunkiem K. Siekierskiej, Kraków 1996, s. VII.

